

УДК 811.161.2'373:27-275

БОТВИН Тетяна – аспірант кафедри української мови, Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка, вул. Івана Франка, 24, Дрогобич, 82100, Україна (tanyaosades@gmail.com)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-8590-8664>

DOI: <https://doi.org/10.24919/2522-4557.2018.42.151931>

НАЗВИ РОДІВ ЗАНЯТЬ В УКРАЇНСЬКИХ ПЕРЕКЛАДАХ БІБЛІЇ ХІХ–ХХ століть: СЕМАНТИКО-КУЛЬТУРОЛОГІЧНИЙ АСПЕКТ

Анотація. У статті здійснено семантичний аналіз тематичної групи «назви родів занять» в українських перекладах Біблії ХІХ–ХХ століть (П. Морачевського, П. Куліша, І. Пулюя, І. Нечуя-Левицького, І. Огієнка, І. Хоменка, Р. Турконяка), простежено їхній культурологічний складник.

Ключові слова: Біблія, семантика, тематична група, переклад, синонімія.

Постановка проблеми. У сучасному мовознавстві спостерігається значне зацікавлення щодо досліджень сакральної сфери, у якій відображено мовно-ментальні та культурно-духовні процеси людства загалом, окремого етносу зокрема. Визначальне місце в дослідженнях релігійного стилю належить Біблії. Попри значну кількість публікацій, у яких досліджено особливості семантики біблійного тексту, виявлено окремі, майже не вивчені тематичні групи лексикони Святого Письма, зокрема й тематична група «назви родів занять».

Аналіз публікацій. Лексика перекладів книг Святого Письма у контексті розвитку української літературної мови в другій половині ХІХ – на початку ХХ століття перебуває в полі зору таких дослідників, як В. Німчук, Т. Мороз, П. Мацьків. Фразеологічні скарби української мови в перекладах Святого Письма (за текстами П. Куліша, І. Пулюя, І. Огієнка) розглядають Л. Ткач, Т. Мороз. Біблійним перекладам і становленню мовнолітературного стандарту другої половини ХVІ – першої половини ХVІІ ст. присвячена стаття Г. Чубої. І. Ворона з'ясовує функціонування церковно-релігійних термінів-синонімів в українських богослужбових текстах. Значна увага мовознавців зосереджена на дослідженні жанрових різновидів релігійного (біблійного текстів), у яких висвітлено мовні засоби вираження експресії в жанрі сучасної проповіді, обрядової промови, послання; розглянуто їхні структурні елементи (Н. Бабиш, І. Павлова, В. Яригіна, О. Петришина); проаналізовано особливості молитовних й акафістних звертань як домінант духовного діалогу (С. Богдан), семантико-стилістичну палітру означення Божий у тексті Біблії (С. Дервчук) тощо.

Мета статті – здійснити семантичний аналіз тематичної групи «назви родів занять» в українських перекладах Біблії XIX–XX століть (П. Морачевського, П. Куліша, І. Пулюя, І. Нечуя-Левицького, І. Огієнка, І. Хоменка, Р. Турконяка), простежити їхній культурологічний компонент. До окресленої тематичної групи належать: *робітник, жнець, вівчар, скотар, пастух, пастир, накарім, сторож, воротар, суддя, наглядач, тесля(яр), каменяр, каменотес, дереворуб, художник, будівельники з каменю, майстри з дерева, слуга, раб, невільник, бранець*, які ми виокремили зі згаданих Біблій.

Виклад основного матеріалу. У єврейській мові слово, що в українських Бібліях перекладається лексемою *робітники, жєнци*, означало ‘працівник, робітник, ремісник, хлібороб’ (ЄЛС): Ось голосить заплата, що ви затримали в *робітників*, які жали на ваших полях, і голосіння жєнців досягли вух Господа Саваота! (Як. 5:4). Наведений рядок з Послання Якова у всіх інших українських перекладах має такі ж відповідники. Лексема *жєнець* в українській мові є гіпонімом лексеми *хлібороб*, позначаючи ‘особу, яка жне хлібні рослини’. В оригіналі тексту цьому гіпоніму відповідала описова конструкція ‘хлібороби, що жнуть на полях’, яка на українському мовному ґрунті трансформувалась у назву ‘жєнець’, відому ще в давньокиївський період. Цікавим є змістове наповнення цього рядка: тут йдеться про затримку зарплати працівникам (наймитам). Така затримка є порушення закону Божого. За працю потрібно не тільки платити, але обов’язково платити вчасно: Не будеш гнобити ближнього свого, і не будеш грабувати, і не задержиш в себе через ніч аж до ранку заробітку *наймита* (Лев. 19:13). Лексема *наймит* (у перекладі з єврейської ‘найнятий за плату’, вжита в цьому рядку, вступає в синоніміїні відношення з лексемою *робітник*, виражаючи ‘особу (робітника), що працює за наймом у приватного власника. Наймити (наймані робітники) на відміну від рабів мали вищий статус: їхня денна плата була вдвічі більшою, ніж витрати на денне утримання раба (Брокгауз).

У книзі пророка Амоса, а також в інших книгах Біблії, знайомимося ще з одним родом занять – *вівчарством*, яке було надзвичайно поширене в старозавітні часи. Стародавні Ізраїльські патріархи були пастухами і займалися переважно розведенням овець та іншої дрібної худоби. Отари овець у них становили головне багатство. Ось чому для євреїв догляд за вівцями вважався древнім і найпочеснішим заняттям: А Мойсей пас отару тестя свого Йотра, жєрця Мідіянського. І провадив він цю отару за пустиню, і прийшов був до Божої гори, до Хориву (Вих. 3:1). У Розділі I, вірші 1 згаданої книги особу, що займається розведенням овець, в українських перекладах названо різними словами: *вівчар, скотар, пастух, накарім* (пор.: БО: Слова Амоса, що був між *вівчарями* з Текої, які він бачив на Ізраїля за днів Уззійї, Юдиного царя, та за днів Єровоама, Йоашового сина, Ізраїлевого царя, за два роки перед земле-трусом; БК: Слова Амосові, що був зміж Текойських *скотарів*. Чув він їх в видиві про Ізраїля за Юдейського царя Озії та за Ізраїльського царя Еробоама Йоасенка, двома роками перед земле-трусом; БХ: Слова Амоса, що був з-між

пастухів із Текоа, які він сприйняв про Ізраїля за юдейського царя Уззії та за Єровоама, сина Йоаса, ізраїльського царя, два роки перед землетрусом; БТ: Слова Амоса, які були між *наккарімами* з Текуї, які він побачив про Єрусалим у дні Озії, царя Юди, і в дні Єровоама, сина Йоаса, царя Ізраїля, за два роки до землетрусу (Ам. 1:1). За даними грецького лексикону Стронга, наведеним словам в оригіналі відповідало слово, що означало ‘пастухів, які розводять овець’, тобто й власників цих овець. Р. Турконяк вживає тут назву *наккарім* (єврейське *нокер* ‘пастух овець’). Наведене слово не функціонує в українському мовному просторі, позаяк має повноцінні українські еквіваленти. Найважливішим, на нашу думку, є переклад І. Огієнка, оскільки лексема *вівчар* є полісемійною, позначаючи не тільки того, хто доглядає овець, але й того, хто займається вівчарством (СУМ I, 551). П. Куліш послуговується лексемою *скотар*, яка теж є полісемійною, виражаючи осіб, що займаються розведенням скоту, а також доглядають за ним (СУМ XIX, 307). У наведеному уривку все ж йдеться про пастухів овець, тому використання гіпероніма замість гіпоніма допустиме, але все ж не відтворює точно текст оригіналу, хоча в певному контексті така синонімія не спотворює оригіналу: БО: І перед Ним усі народи зберуться, і Він відділить одного від одного їх, як відділяє *вівчар* овець від козлів; БК: і зберуться перед него всі народи; й відлучить він їх одних од других, як *пастух* одлучує овець од козлів (Матв. 25:32). З епізоду, описаному в Євангелії від Івана, чітко простежується диференціація значень того, хто доглядає овець (найманий пастух/вівчар), і того, хто є власником овець (пастух/вівчар): А наймит, і той, хто *не вівчар*, кому вівці не свої, коли бачить, що вовк наближається, то кидає вівці й тікає, а вовк їх хапає й полошить (Іван. 10:12); БТ: Наймит же і той, що *не є пастирем*, якому вівці не належать, бачить наближення вовка, лишає овець і втікає, а вовк хапає їх і розполохує [вівці]. У перекладах ХІХ століття згадана назва в цьому уривку експлікована лексемою *пастир*, що можна пояснити її функціонуванням у такому значенні в той історичний період, натомість для ХХ століття ця назва є застарілою, проте її подибуємо і в Р. Турконяка, і в І. Хоменка. В одному з епізодів Біблії лексема *сторож* також позначає пастуха, який стереже овець: І встав Давид рано вранці, і полишив отару свою на *сторожа*; і взяв та й пішов, як наказав йому Єссей. І ввійшов він до обозу, а військо виходило до бойового строю, і підняли вони окрик у бою (1 Сам. 17:20). Усе ж згадане слово в українських біблійних перекладах переважно позначає ‘особу, яка охороняє кого-, що-небудь’, ‘того, хто захищає, оберігає що-небудь, пильно стежить за недоторканністю чогось’ (СУМ IX, 734) (Пор. і нехай цар призначить урядників по всіх округах свого царства, і нехай вони зберуть усіх дівчат, паннів уродливого вигляду, до замку Сузи, до дому жінок під руку Гегая, царського свнуха, *сторожа* жінок, і дати їм потрібне для їхнього причепурення (Ест. 2:3); Але мій виноградник, що маю його, при мені! Тобі, Соломоне, хай буде та тисяча, а *сторожам* його плоду дві сотні! (Пісн. 8:12).

У книзі 1 Хроніки (22:15) згадуються робітники (майстри) з дерева та каменю. У Біблії в перекладі П. Куліша на позначення цих професій маємо назви *камянотес, різбяр, тесля*, у І. Огієнка – *теслярі, каменярі, дереворуби*, у І. Хоменка – *каменяр, каменотес, тесля*, у Р. Турконяка – *художники, будівельники з каменю, майстри з дерева*. Як свідчать дані Єврейського та Грецького лексикону Стронга, в оригіналі тексту йшлося про майстрів та ремісників з дерева та каменю. Українські ж переклади в основному конкретизують ці гіперонімічні назви. Найближчим до оригіналу є переклад цих назв у Р. Турконяка: І з тобою багато тих, які виконують роботи: *художники, будівельники з каменю й майстри по дереву*, і кожний мудрий в усякому ділі (1 Хр. 22:15). Використання згаданим автором лексем *художник, будівельник* не є зовсім вдалим, позаяк названі слова дещо стилістично віддалені від контексту, хоча створення скульптурного зображення з каменю, дерева, кості і т. ін. є мистецтвом, а творчих працівників у галузі образотворчого мистецтва – живописців, графіків, скульпторів та ін. – називають художниками. Синтаксична ж побудова *будівельники з каменю* не є на синтагматичному рівні нормативною. В українській мові можливе поєднання прийменниково-іменникової конструкції з *каменю* з дієсловом *будувати*, а не з іменником *будівельник*; замість цього субстантива доречніше було б використати лексему *каменяр* на позначення робітника, що видобуває каміння в кар'єрі, а також обтісує його в кар'єрі (СУМ IV, 82), чи *каменолом*.

У Книзі 2 Хроніки згадуються й інші назви професій: Були над носіями, і керували всіма робітниками на кожну роботу; а з Левитів були *писарі й урядники та придверні* (2 Хр. 34:13). Серед згаданих професій цього уривка спостерігаємо різночитання в українських Бібліях щодо другої назви: *урядники* (БО), *судді* (БТ), *наглядачі* (БХ, БК). За даними Єврейського лексикону Стронга, слово, вжите в оригіналі, позначало суддю. Судді, покликані безпосередньо Господом, були військовими ватажками, вершили правосуддя, стояли на сторожі Божих заповідей, встановлювали справедливість (Суд 2:17, 19). У згаданому розділі перекладів І. Хоменка та П. Куліша ця назва відсутня: БХ: були поставлені над носіями й керували робітниками при кожній роботі; з левитів же були й *писарі й наглядачі та воротарі*; БК: Вони ж були наглядачами за двигарями й наглядали за всіма робітниками при кожній роботі; з левитів же були й *писарі й наглядачі, й придверники* (2 Хр. 34:13). Що стосується назви *наглядачі*, то вона доречна лише в першій частині наведеного розділу. Професія придверника Біблії згадується передовсім щодо левитів. У їхній обов'язок входило своєчасне відмикання і замикання міських воріт (Неем. 7:1, 3), при цьому вони спостерігали за тим, як люди і вози просувалися через ворота, могли затримувати тих, хто видавався їм підозрілим (Єр. 37:13, 14). В обов'язки левитів (придверників) входила й охорона святилища (1 Пар. 9:19). Вони повинні були стежити за тим, щоб в храм не увійшла ритуально нечиста людина, людина з палицею, з запорошеними ногами або у взутті, а також за тим, щоб у внутрішній двір храму не вступила жодна жінка (Брок-

гауз). Лексема *придверник* вступає в українській мові в синоніміїні відношення зі словами *воротар*, *брамник*, *брамний*, *заворітні[у]й*, *заворітник*, *воротний*, *воротник*, *одві[е]рник* (РУАС). В сучасній українській мові вийшла з ужитку (СУМ VII, 604), натомість лексема *воротар* з тотожним значенням, на думку укладачів академічного словника української мови, такою не вважається. Зауважимо також, що в цьому словнику відсутні всі інші наведені слова як синоніми. У сучасній українській мові ці функції перебрало слово *сторож*, виражаючи ‘особу, яка охороняє кого-, що-небудь’, ‘того, хто захищає, оберігає що-небудь, пильно стежить за недоторканністю чогось’ (СУМ IX, 734). Поодинокі в українських перекладах функціонує лексема *сторож*, експлікуючи аналізоване значення: За ними направляв Садок, син Іммерів, навпроти свого дому, а за ним направляв Шемя, син Шеханіїн, сторож Східної брами (Неем. 3:29).

Лексеми *слуга*, *раб* в українських перекладах іноді вступають в синоніміїні відношення. Семантика слова *слуга* допускає таке тлумачення, адже слугою може бути як раб, так і наймана людина. Переконливою ілюстрацією є переклад Другої Книги Царів (14:5) українськими авторами: БХ: Як тільки царська влада зміцнилась у його руках, він звелів повбивати тих своїх *слуг*, що вбили царя, його батька; БТ: І сталося, коли царство укріпилося в його руці, то він повбивав своїх *рабів*, які вбили його батька; БК: Скоро ж зміцнилась у руках його царська сила, повелів повбивати *слуги* свої, що вбили царя, батька його. Соціальне ж становище раба та слуги суттєво відрізнялося: слуга – це найманий робітник з відповідними правами та свободами, натомість раб був безправною істотою, власник міг поводитися з ним як з річчю, щоправда, ізраїльтянам заборонялося обтяжувати їх занадто важкими роботами, вони підлягали відповідальності перед судом за вбивство свого раба; всі раби в суботу та інші святкові дні звільнялися від будь-якої роботи (Вих. 20:10). В українських перекладах замість лексеми *раб* використовують слова *невільник*, *бранець* (-ка). Якщо лексеми *раб* та *невільник* у деяких контекстах можна розглядати як лексичні дублети, то знакове утворення *бранець* не можна вважати таким, позаяк воно має значення ‘полонений, військовополонений’ (СУМ I, 226). Тому переклад П. Кулішем у Книзі Еклезіаста 2 розділу, 6 вірша, на відміну від перекладу І. Огієнка, Р. Турконяка є найменш вдалим: БК: Куповав *бранці* й *бранки*, а то були в мене й домовники...; БО: Набував я для себе *рабів* та *невільниць*, були в мене й домовники...; БТ: Я придбав *рабів* і *рабинь*, і були в мене ті, що народилися в домі... (Екл. 2:6). У цьому ж рядку згадуються й *домівники* ‘Члени родини або ті, що постійно живуть у чийй-небудь родині на правах її членів’ (СУМ II, 366). Ця назва добре відома в українському мовному просторі ХVІІІ–ХІХ століть. Її віднаходимо в переважній більшості лексикографічних джерел, що відображають згаданий історичний період, проте академічний словник української мови не фіксує цього слова, замість нього з позначкою *застаріле* задокументоване *домочадець*, невідоме українській мові зазначеного періоду, проте активне тоді й сьогодні в російській мо-

ві. Невиправданим є вживання замість нього в перекладі Р. Турконяка описової конструкції ‘ті, що народилися в домі’, адже це слово означає не тільки членів родини, а й тих, що живуть на правах її членів.

Нерідко рабами в Біблії названі підлегли, які не були рабами в прямому сенсі цього слова: та й сказали Мойсеєві: Твої *раби* перелічили військових, що під нашою рукою, і нікого з нас не бракувало (Чис. 31:49). У Біблії натрапляємо на словосполучу *раб(а) Божий(а) (Господній(я))*, що номінує людину, яка цілковито в своєму житті покладається на Бога і служить Йому: А Марія промовила: Я ж *Господня раба*: нехай буде мені згідно з словом твоїм! І відійшов Ангол від неї (Лук. 1:38); І явився йому Господь тієї ночі й сказав: Я Бог Авраама, батька твого; не бійся, бо Я з тобою! І поблагословлю Я тебе, і розмножу нащадків твоїх ради Авраама, *Мойого раба* (Бут. 26:24). Така ж метафорика властива синтаксичній конструкції *Господній слуга* (Жертва хлібна й жертва лита спинилася в домі Господньому, впали в жалобу священники, *слуги Господні* (Йоїл. 1:9).

Висновки. Як бачимо, в українських перекладах Біблії розглядувана тематична група не є цілком усталеною. Спостерігаємо синоніміїні ряди щодо позначення окремих родів занять, зокрема вівчарства: *вівчар, скотар, пастух, пастир, сторож, накарім*, деякі з них зумовлені часовими рамками (пастир), інші ж – сторож, накарім – не є вдалими. Та й іншим назвам родів занять властиві синоніміїні відношення: *каменяр – каменотос – будівельник з каменю; тесля – дереворуб – майстер з дерева; раб – невільник – бранець*. Вони відображають творчі шукання авторів перекладів та процес нормування лексичної системи української літературної мови.

Список умовних скорочень

Грінч. – Грінченко Б. Словарь української мови : у 4-х т. / Борис Грінченко ; упор. з додатком власного матеріалу Б. Грінченко. – К. : В-во АН УРСР, 1958. – Т. I. – 494 с. ; Т. II. – 573 с. ; 1959. – Т. II. – 506 с. ; Т. V. – 563 с.

Желех. – Желеховський Є., Недільський С. Малоруско-німецкий словарь : у II-х т. / Євген Желеховський, Софрон Недільський. – Мюнхен, 1982. – 1117 с.

ГЛС – Греческий лексикон Стронга (с) Bob Jones University: <http://www.rststrong.pdb>.

ЄЛС – Еврейский лексикон Стронга (с) Bob Jones University: <http://www.rststrong.pdb>.

СУМ – Словник української мови : в 11-ти т. / за ред. І.К. Білодіда. – К. : Наукова думка, 1970–1980.

БТ – Біблія (четвертий повний переклад з давньогрецької мови) / пер. ієромонаха о. Рафаїла (Романа Турконяка). – К. : Українське Біблійне Товариство, 2011.

БО – Біблія, або Книги Святого Письма Старого й Нового Заповіту / пер. проф. Івана Огієнка. – К. : Українське Біблійне Товариство, 2012.

ЄМ – Євангеліє [Електронний ресурс] / пер. Пилипа Морачевського. – 1863. – Режим доступу : <http://www.parafia.org.ua>.

БХ – Святе Письмо Старого та Нового Завіту / пер. І. Хоменка. – Ватикан : Editorial Verbo Divino, 1990.

БК – Св'яте Письмо Старого і Нового Завіту / пер. П. Куліша, І. Левицького і І. Пулюя. – К. : Українське Біблійне Товариство, 2003.

BOTVYN Tetyana – Post-graduate student, Ukrainian Language Department, Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University, 24, Ivan Franko Str., Drohobych, 82100, Ukraine (tanyaosades@gmail.com)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-8590-8664>

DOI: <https://doi.org/10.24919/2522-4557.2018.42.151931>

**THE NAMES OF OCCUPATIONS
IN THE UKRAINIAN TRANSLATIONS
OF THE BIBLE IN THE XIX–XX CENTURIES:
SEMANTIC-CULTUROLOGICAL ASPECT**

***Abstract.** The semantic analysis of the thematic group «the names of occupations» in the Ukrainian translations of the Bible of the nineteenth and twentieth centuries (P. Morachevsky; P. Kulish, I. Puluj, I. Nechuy-Levytsky; I. Ogienko; I. Khomenko; R. Turkonyaka) traces their culturological component. The selected thematic group we have come across in the Bible includes: worker, reaper, shepherd, cattle breeder, guard, keeper, judge, supervisor, carpenter, bricklayer, stonemason, woodcutter, artist, stone builder, servant, slave etc.). The subject group considered in the Ukrainian translations of the Bible is not entirely upright. We observe synonymous rows in relation to the designation of separate classes of occupations, in particular sheep breeding: shepherd, cattle breeder, herdsman, supervisor, keeper, of which some are conditioned by the time frame (like shepherd), while the others are guardians. Besides, among other names of genera classes are characterized by synonymic relations: mason – stone cutter – stone builder; carpenter – woodcutter – wood craftsman; slave – bondsman – captive reflecting the creative search for the authors of the translation and the process of valuing the lexical system of the Ukrainian literary language.*

Key words: Bible, semantics, thematic group, translation, synonymy.

Стаття надійшла до редакції 20.11.2018 р.